

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЧИННИК СТИМУЛЮВАННЯ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті розглядається проблема соціальної адаптації молодших школярів через їх самореалізацію. Автор вказує на важливість художньо-творчої діяльності, зокрема театрального мистецтва, у стимулюванні самореалізації молодшого школяра.

Обґрунтування проблеми. Сучасні нововведення в системі освіти України підсилюють актуальність питань особистісної самореалізації. В останні роки психолого-педагогічна наука почала пов'язувати проблеми самореалізації як самоздійснення вільної особистості з наданням їй можливості реалізувати себе переважно у творчій діяльності.

Оптимальним видом творчої діяльності щодо самореалізації молодшого школяра є театральне мистецтво, яке органічно поєднує різні види мистецтва і акумулює в собі можливість цілісної дії на особу, розвиваючи інтелект, емоційну сферу особистості, збагачуючи її внутрішній світ, стимулюючи активність.

Незважаючи на значні потенційні можливості театрального мистецтва щодо самореалізації молодших школярів, вона поки що не стала об'єктом належної уваги науковців. Проте, численні спостереження свідчать про значущість інтенсивної самореалізації дітей молодшого шкільного віку як у школі, так і за її межами. Інша справа, що це явище не береться до уваги в традиційній психолого-педагогічній практиці. Суперечність між реальною самореалізацією індивіда в процесі його особистісного становлення й ігноруванням цієї реальності в практиці організованого навчально-виховного процесу молодших школярів обумовила наш інтерес до окресленої проблеми.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій.

У роботах психологів К.Абульханової-Славської, Л.Божович, І.Беха, Л.Виготського, З.Карпенко, Г.Костюка, А.Леонтьєва, С.Максименка, В.Москальця, І.Пасічника, А.Петровського, В.Петровського, С.Рубінштейна, Т.Титаренко, Р.Павелківа, М.Савчина та ін., у відомих концепціях зарубіжних учених, таких як А.Маслоу, К.Роджерс, Г.Олпорт, М.Монтессорі та ін. досліджено проблему особистості та її зростання, виділено принцип саморозвитку особистості через стимулювання її активності, самостійності, прагнення до самовираження.

Різним аспектам проблеми самореалізації особистості присвячені дослідження останніх років: О.Баришевої, Т.Більгільдєєвої, Л.Левченко, А.Ковальнової, В.Зарицької, І.Чхеайло, А.Фоменко. Усі вони схильні до думки, що справжніми підставами і рушійною силою розвитку особистості виступає її участь у різних видах діяльності, колектив та спілкування.

Значний інтерес викликають праці С.Максименка, І.Пасічника, Л.Засекої присвячені креативному та візуальному мисленню. У працях названих психологів наголошується, що для творчих особистостей притаманна внутрішня самомотивація, а самопрезентаційну творчість слід розглядати як когнітивний процес розширення активації мережі знань з циклічними повтореннями генерування та дослідження.

І.Бех, Л.Божович, Л.Виготський, О.Леонтьєв та інші довели, що молодший шкільний вік є періодом найінтенсивнішого креативного становлення; Я.Коменський, В.Сухомлинський та інші охарактеризували сензитивність молодшого шкільного віку до творчості.

Психологи та педагоги неодноразово підкреслювали велике значення театрально-ігрової діяльності в житті дітей (В.Ананьєв, Л.Виготський, К.Станіславський, О.Запорожець, П.Єршов, Н.Карпенко, Г.Костюшко, С.Соломаха, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн, Д.Ельконін та інші). Театральне мистецтво — унікальний навчальний предмет, який надає учням багато можливостей для творчого самовтілення, розвитку образно-асоціативного мислення, уяви, фантазії, художнього сприйняття тощо.

Враховуючи актуальність проблеми, її недостатню наукову розробленість, а також орієнтуючись на запити практики, було визначено мету дослідження, яка полягає у теоретичному обґрунтуванні художньо-творчої діяльності, зокрема театрального мистецтва, як засобу стимулювання самореалізації молодшого школяра.

Завдання дослідження - дослідити значимість самореалізації для молодшого школяра; висвітлити мотивовану творчість як чинника самореалізації молодшого школяра; розкрити особливості театрального мистецтва як засобу стимулювання самореалізації учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження

Становлення особистісного розвитку молодшого школяра тісно пов'язане з його загальнопсихічним та соціальним розвитком. З приходом дитини до школи, як підкреслюють Л.Божович, В.Сухомлинський, Г.Бондаренко, Д.Ельконін, Н.Корчакова, відбувається перебудова всієї системи стосунків дитини зі шкільною дійсністю.

Зі вступом до школи змінюється як характер ставлення дитини до навколишнього світу, так і до самої себе. Основною особливістю розвитку особистості в молодшому шкільному віці є зміна її соціальної позиції: дитина приступає до систематичного учіння, стає членом шкільного та класного колек-

тивів. Вона усвідомлює особливу важливість навчальної діяльності — провідної діяльності молодшого школяра, як суспільно-значущої, має нові обов'язки, за виконання яких звітується перед суспільством в особі вчителя [2].

Нове оточення, новий статус, нові дорослі, які навчають, контролюють оцінюють — все це викликає ускладнення. Дітям доводиться рахуватися з думкою колективу та оцінкою вчителя. Почуття страху і напруги, які часто супроводжують ті чи інші труднощі, паралізують пізнавальну активність дитини, часто викликають прояви агресивності.

Крім того, внаслідок надмірного збудження, перевантаження лівої півкулі дитина швидко втомлюється, відволікається. Водночас гальмування, пригнічення провідної правої півкулі позначається роздратуванням, непосидючістю, тривожністю, поганим настроєм, інколи — проявами істерії. У школяра виникають спочатку нав'язливі побоювання зробити щось не так. А потім невпевненість у собі, і разом з тим — хворобливе загострення почуття відповідальності [6].

А тому, позитивна соціальна адаптація залежить від ранньої діагностики труднощів та створення умов для нормального розвитку дитини. На думку А. Маслоу, соціалізація особистості може здійснитися через самореалізацію і самоактуалізацію в даному середовищі [12]. Таким чином, стимулюючи самореалізацію молодшого школяра, ми тим самим активізуємо його позитивну соціалізацію.

Потребу в самореалізації особа відчуває від першого усвідомлення своєї значимості [4]. Стратегія процесу самореалізації розпочинає функціонування в період дошкільного дитинства на неусвідомлюваному рівні. Її перехід на усвідомлений рівень зумовлений появою когнітивних умінь прийняття ролі та координації перспективи двох і більше учасників соціальної взаємодії. Елементи усвідомленості процесу самореалізації поведінки з'являються у молодшому шкільному віці [3].

Проведений аналіз теоретичних засад вивчення самореалізації, вікових та психологічних особливостей молодших школярів показав, що самореалізацію молодших школярів слід розуміти як процес самопізнання та самовдосконалення потенційних можливостей, шляхом участі у системі різних видів діяльності, супроводжений відчуттям задоволення, значимості, успіху та передбачає оцінку інших.

Найважливішою умовою самореалізації особистості в педагогічно організованому процесі є різноманіття діяльностей і відносин, у які дитина може включитися як «суб'єкт, що пробує себе» [2]. М. Коган зауважує, що кожен новий вид діяльності, стаючи провідним, не стає і не може стати в нормальної людини єдиним. Навпаки, він саме тому може бути визнаний провідним, що поруч з ним існують інші види діяльності [9]. Створення ситуації вибору породжує якісно інший варіант особистого розвитку.

Найкращою організацією діяльності дітей Л.С. Виготський вважав таку, «яка створює потреби і можливості творчості». В атмосфері творчості навіть найслабші діти хочуть брати участь у діяльності колективу і виявляють при цьому свої особливості, знаходять ті види і способи діяльності, що найбільше відповідають їх задаткам [5].

Марія Монтесорі справедливо вважала, що

творчість це не лише духовне осяяння та імпровізація, але й робота інтелекту, що створює нове із добре відомих матеріалів. Незважаючи на те, що темпи розвитку дітей не є одночасними, за її твердженням, не було випадків, коли загально визнаний продукт мистецтва створювався дитиною раніше, ніж у 9-10 років. Можна припустити, що це мінімальний вік духовної і фізіологічної готовності людини до творчості. Проте не слід забувати, що допомагати в розвитку потенційних можливостей дитини необхідно з першого дня народження [14].

Пріоритетність потреби в досягненні успіху, на яку наголошувала В. Максакова у своїх дослідженнях, та сензитивність до творчої діяльності молодших школярів зумовили необхідність дослідження нами особливостей художньо-творчої діяльності як стимулюючої щодо самореалізації молодших школярів [11].

Художність, художній — це ставлення до мистецтва, яке іде від самої діяльності й виражається у сприйнятті судження про художні цінності. Художність стосується діяльності осіб у галузі мистецтва. Це своєрідне відтворення дійсності в образах. Джерелом художньої творчості є навколишня реальність [10].

О. Бакушинський так описував художньо-творчий розвиток людини в дитинстві, підлітковому і юнацькому віці: «...незвичайна яскравість, сила й досконалість дитячої творчості у першому періоді; явне творче потухання, збіднення в другому; короткий, неміцний і далеко незагальний спалах — у третьому. А далі повне творче зубожіння у дорослих» [1].

Поняття «творчість молодшого школяра» визначається як процес створення чогось нового, раніше невідомого для даного конкретного суб'єкта. Мотиваційний компонент творчої особистості молодших школярів полягає у розвитку пізнавального інтересу, інтересу до певного виду творчості, інтелектуальних потреб, джерелом яких є значний успіх учня, що породжує енергію для подолання труднощів [4].

З огляду на свою динамічність мотиваційна сфера дитини надає великі можливості для формування і розвитку в ній мотивів, необхідних для ефективного пізнання та реалізації свого внутрішнього «я». Висока мотивація може відігравати роль компенсаторного чинника у випадку недостатньо високих спеціальних здібностей або недостатнього запасу необхідних знань, умінь і навичок [13].

А тому для повноцінного розвитку дитини необхідно формувати у неї прагнення до творчості, де мотив самопізнання, який є необхідною складовою цієї діяльності, спонукає до реалізації свого потенціалу, відкриття в собі чогось нового, відчуття своєї значимості та важливості.

Найефективнішою творчою діяльністю є мистецтво, тому що творчість виступає не тільки як спосіб діяльності, а й як його мета. Оптимальним видом такої діяльності є театральне мистецтво.

Сама природа театру є органічним поєднанням різних видів мистецтва, які не лише мають свою специфіку, але і взаємозалежність та спорідненість один з одним. Музика запозичила від мовної інтонації, від ритму та жестів їх здатність виражати емоцію. Розуміння емоцій, що закладені в музичних творах, допомагає сформуванню ставлення до цих творів, до тих чи інших переживань та настроїв, тобто пізнати себе. Танець з мовою та музикою поєднує те, що вони

тісно пов'язані з емоційно-виразними проявами людського організму, які сприймаються в одному випадку зором, в іншому – слухом. Симетричне розташування застиглих груп, що танцюють, може нагадувати твір архітектури [7].

Роль дитинства в театральному вихованні педагогіка і психологія намагалися обґрунтувати неодноразово. Досліджуючи природу зв'язків між театральним мистецтвом і молодшими школярами, учені прийшли до думки, що вона визначена близькістю молодших школярів до ігрової діяльності. «Діти – природжені актори, – писав Н. Румянцев у своїй роботі, – гра, драматизація – їхня рідна стихія, чим і виражається їхня любов до театру» [15].

У свій час Л. Віготського вражало в дітях «раннє формування спеціальної установки, яку вимагає мистецтво». Він вважав, що цей факт безсумнівно вказує на психологічне споріднення мистецтва і гри. Саме гру, на думку Л. Віготського, можна розглядати як первинну драматичну форму у творчості дітей [5].

У пошуках обґрунтування структури та психолого-педагогічних умов впровадження театральної діяльності в навчально-виховний процес початкової школи С. Соломаха дослідила, що ігрова природа театру відповідає рухливості та активності дітей даної вікової групи та задовольняє творчу потребу в перетворенні та наслідуванні. Автор наголошує, що шкільний театр в Україні був невід'ємною частиною духовного виховання в усіх навчальних закладах до ХХ ст. (у семінаріях, братських школах, Острозькій та Києво-Могилянській академіях тощо). Шкільний театр є творчим процесом, під час якого здійснюються всі важливі зміни в особистості учня. Театр є інструментом освіти особистості [16].

Шкільний театр є одним із найефективніших засобів удосконалення внутріколективних взаємин. Він сприяє самовираженню особистості. Саме тут школярі розкривають свої найкращі якості, такі як товариськість, взаєморозуміння і взаємодопомога. Сцена полегшує пізнання себе та інших, перемагає почуття усамітнення, дозволяє глибше і краще зрозуміти реакцію і поведінку інших. Контакт з ровесниками-акторами прискорює також процес соціалізації людини, перемагає егоїзм через спільне переживання тих самих емоцій. Колектив виступає основним чинником виховання творчого ансамблю, згуртованого художніми цілями. К. Станіславський підкреслював, що сценічне мистецтво за своєю природою зумовлює розвиток почуття колективізму, навчає умінню підпорядковувати свої особисті інтереси загальній справі [17]. Цікаві погляди щодо завдань шкільного театру презентує Б. Вай. Цей дослідник впроваджує поняття «драматичної гри» як форми театру дітей і молоді. Вона спрямована на спонтанне, властиве молодшим школярам драматичне сприймання, і водночас є засобом їх розвитку. Драматична гра може бути і простою руховою вправою і цілою виставою, в якій знаходиться і рух, і слово, і музика [19].

Слід ноголосити і на роль глядача, який є невід'ємною частиною театрального мистецтва. Він не лише „споживач”, але й співтворець вистави [18].

Особливості театральної творчої діяльності молодших школярів, як і особливості їх діяльності у сфері інших мистецтв, визначені загальними психологічними особливостями даної вікової групи і без-

посередньо залежать від них. Сюди відносяться: емоційність сприйняття і властива йому фрагментарність (невміння виділити головне, концентрація уваги на деталях); констатація фактів, подій; звичка коментувати те, що відбувається під час творчої діяльності; схематичність зображення розповіді, дії, характеру; відсутність розробленого задуму і його видозміна в процесі виконання творчого завдання [7].

Крім того, «робота при глядачі» спричиняє виникнення у дітей загостреного почуття «внутрішнього критика», що, у свою чергу, є своєрідною перешкодою для повної реалізації потреб дитини в даному виді творчості. Коли учасникам пропонується «зіграти кого-небудь», вони не можуть перевтілитися, змінити свій власний образ дій. Відсутність певних навиків і умінь спричиняє те, що школярі-виконавці часто так і не долають цю перешкоду: вони залишаються або самими собою, або механічно вимовляють чужі слова [8].

Разом з тим молодший шкільний вік – найсприятливіший для ознайомлення дітей з театральним світом, театральна діяльність є своєрідним каталізатором процесів формування психічних новоутворень у дитини, що стимулюють самореалізацію. Завдяки театральній діяльності формуються елементи абстрактного мислення, складається самооцінка, набувається досвід колективного життя дітей молодшого шкільного віку, діти вчаться керувати своєю поведінкою, настроєм, емоціями, тобто пізнають себе і критично оцінюють.

Таким чином, враховуючи специфіку театрального мистецтва, виникає необхідність грамотної психолого-педагогічної допомоги, вирізнення психолого-педагогічних умов, що стимулюватимуть творчий процес, необхідний для самореалізації молодшого школяра через створення театрального спектаклю.

Висновки дослідження

1. З'ясовано, що потреба в соціальній адаптації молодших школярів найефективніше задовольняється через самореалізацію і самоактуалізацію.

2. Враховуючи, що творчість є формою активності, що виражається в різних видах діяльності і веде до розвитку особистості, формування та реалізація якої залежить від розвиненості мотиваційної сфери, мотивована творчість виділяється нами як чинник самореалізації і зумовлена не стільки наявністю у людини творчих здібностей, скільки мотивацією до творчості.

3. Встановлено, що всі види мистецтва, як форма художньої творчості, мають свою специфіку, взаємозалежність та спорідненість один з одним, які органічно поєднують в собі театр, що є стимулюючим засобом самореалізації учнів початкових класів.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є, враховуючи сензитивність молодшого шкільного віку до театрального мистецтва, створити програму стимулювання самореалізації молодшого школяра засобами мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакушинский А.В. О задачах и методах эстетического воспитания // Искусство в трудовой школе. – М., 1922. – С. 3-12.

2. Бильгельдеева Т.Ю. Воспитание как создание условий для самореализации младшего школьника: Методические рекомендации в помощь учителям

лю начальных классов, воспитателю группы продленного дня, классному руководителю, организатору работы с младшими школьниками. — Кострома: РЦ НИТ «Эврика-М», 1998. — 23 с.

3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1968. — 464 с.

4. Бондаренко Г.В. О.Сухомлинський про виховання творчого мислення в учнів молодшого шкільного віку //Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного інституту. — Вип. III. — Умань, 1997.— С. 74-78.

5. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. / Л.С.Выготский. — Т.4: Детская психология. — М.: Педагогика, 1984. — 432 с.

6. Гармонія інтелекту та здоров'я: Додаток до навчального посібника «Всесвіт» / під ред. Мельник Н. — К., 2003. — 18 с.

7. Ершова А.П. Театрально-творческие методы работы на уроке литературы как средство развития зрительской и читательской культуры школьников: (Метод. рекомендации в помощь лекторам и методистам ин-тов усоверш. учителей) / Ершова А. П., Леваньшина Т. В., Николь. — М.: МП СССР, Б. г. — В надзаг.: М-во просвещения СССР. — Ч. 2. 1982 (вып. дан. 1983).

8. Ершова А.П., Захарова Е.А., Пеня Т.Г. Искусство в жизни детей: Опыт худож. занятий с младшими школьниками: Книга для учителя: Из опыта работы. — М., 1991. — 128 с.

9. Коган Л.Н. Всестороннее развитие и самореализация личности // Вестник Моск. ун-та, сер 12: теория научного коммунизма, 1981.- №3. -С.31-37.

10. Костюшко Г.О. Готовність молодших школярів до прояву художньо-творчої активності // Соціалізація особистості / За загальною ред. А.Й.Капської. Вип. I. — К.: НПУ, 1998. — С. 151 — 155.

11. Максакова В.И. Первоклассник и школьный класс.// Взаимодействие коллектива и личности в коммунистическом воспитании. Тез. докл. В 2-х кн. — Таллинн, 1982. Кн.2. — С.73 — 77.

12. Маслоу А. Мотивация и личность. — СПб.: Евразия, 1998. — 479 с.

13. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников. — М.: Педагогика, 1984. — 144 с.

14. Монтессори М. Самовоспитание и самообразование в начальной школе / Р. Ландсберг (авториз.пер.с ит.). — М.: Работник просвещения, 1922. — 200 с.

15. Румянцев Н.Е.. Эстетическое воспитание в начальной школе. — М., 1913.

16. Соломаха С.О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до керівництва театральною діяльністю молодших школярів. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — К., 1995. — 24 с.

17. Станиславский К.С. Беседы К. С. Станиславского / [Запись К. Е. Антаровой]. — М.: Сов. Россия, 1990. — 78 с.

18. Miller R. Dzieciśka publiczność jako partner dialogu z teatrem i telewizją // Sztuka dla dzieci szkolnych Teoria — Recepcja — Oddziaiywanie // Praca zbiorowa pod red. M. Tyszkowej. — Warszawa-Poznac 1979. — S. 182-194.

19. Way B. Drama w wychowaniu dzieci i młodzieży. — Warszawa, 1990. — 246 s.